

Вікторія Буяшенко

СОЦІАЛЬНЕ ПІКЛУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

У статті аналізується сутність соціального піклування на сучасному етапі з урахуванням історичних та соціокультурних закономірностей розвитку країни. Розкривається специфіка соціального піклування та перспективи імплементації досвіду практик соціального піклування інших країн на терені вітчизняної культури з метою створення гідних умов для сучасного стану життєдіяльності.

Ключові слова: соціокультурний підхід, соціальний простір, соціальне піклування, соціокультурна динаміка.

Buyashenko V. Social care in the context of socio-cultural environment.

The article is devoted to the analysis of the essence of social care on the modern stage including historic and socio-cultural pattern of the country development. The peculiarities of the social care and the perspective of implementatich of faeign social care experience info national culture aiming to create appropriate conditions for the modern state of life are revealed.

Key words: socio-cultural approach, socio-cultural environment, social care, socio-cultural dynamics.

Буяшенко В. Социальная забота в контексте социокультурного пространства

В статье анализируется сущность социальной заботы на современном этапе с учетом исторических и социокультурных закономерностей развития страны. Раскрывается специфика социальной заботы и перспектива имплементации опыта практик социальной заботы других стран в отечественной культуре с целью создания достойных условий для современного состояния жизнедеятельности.

Ключевые слова: социокультурный подход, социокультурное пространство, социальная забота, социокультурная динамика.

Суспільству на будь-якому етапі його розвитку були притаманні функції допомоги і підтримки, хоча спосіб їх реалізації суттєво відрізнявся у процесі соціогенезу. Система соціальної підтримки сього-

дення істотно змінює своє обличчя, поступово звільняючись від застарілих стереотипів і формалізованих підходів. Сучасна ситуація щодо соціального піклування є віддзеркаленням тих структурних та інституційних змін, що відбуваються в сучасному суспільстві і є настільки швидкоплинними, що соціально-філософська рефлексія іноді не встигає за ними, внаслідок чого ми спостерігаємо відсутність цілісного осмислення, фрагментарність, розконцентрованість і розосередженість думок і поглядів. Здолати ці перешкоди у дослідженні соціального піклування, на наш погляд, допоможе соціокультурний підхід. Застосування цього підходу дозволить нам краще зрозуміти специфіку соціального піклування та перспективи імплементації досвіду практик соціального піклування інших країн на терені вітчизняної культури з метою створення гідних умов для сучасного стану життєдіяльності.

Соціокультурний підхід у пострадянській соціально-філософській думці починає використовуватися наприкінці 80-х років ХХ ст. Він передбачає уявлення про суспільство як складний соціокультурний об'єкт, структура якого зумовлена історично накопиченим соціокультурним досвідом діяльності, поведінки та взаємодії людей, який забезпечує ретрансляцію соціального досвіду з покоління у покоління і утворює гнучку сукупність зв'язків між людьми. Соціокультурний підхід дозволяє краще зрозуміти механізми продукування, підтримки і зміни людьми елементів і структур своєї життєдіяльності, пояснити механізми перетворення індивідуального досвіду на соціально значущий та визначити соціокультурні обмеження, які чинять спротив сприйняттю іншого досвіду. Ключовим поняттям для цього підходу є поняття "соціокультурного простору".

Оскільки для нас важливо зрозуміти, яким чином на розвиток соціального піклування впливає взаємопроникнення між соціальними відносинами та культурою, то в нашому дослідженні ми використовуємо поняття "соціокультурного простору" в інтерпретації представників соціокультурного підходу, який сформувався в соціально-філософській думці А. С. Ахієзера, С. Г. Кірдіної, М. І. Лапіна С. А. Макеева, В. С. Стьопіна та ін. Вони вважають, що це поняття стверджує єдність культури та суспільства, у цьому понятті, на думку М. І. Лапіна, відбувається інтеграція трьох специфічних форм багатомірного буття людини, втілених, по-перше, у взаємодії людини з суспільством, по-друге, у характері культури, по-третє, у типі соціальності [7, с. 3-4]. Застосування такого підходу до аналізу соціального піклування як у вітчизняній, так і зарубіжній науково-дослідній літературі сьогодні майже не існує, перші розвідки в цьому контексті зроблені Т. Шаніним [13].

Соціокультурний підхід має багатомірний характер, який дозволяє йому охопити “... усю складність і реалістичність багатокольорової палітри соціального життя” [7, с. 18], дослідити суспільство як суперечливу єдність, “... якій притаманні складні і напружені відносини особистості, груп і суспільства в усіх можливих їх комбінаціях і взаємозв’язках” [1, с. 32]. В основі цього підходу лежить поняття “соціокультурного простору”. Формоутворюючу основу соціокультурного простору утворюватимуть: 1) людина, як “*homo activus*”, зі своїми індивідуальними особистісними характеристиками; 2) соціальна диференціація суспільства, способи і форми організації суспільної життєдіяльності; 3) фундаментальні матеріальні умови, які визначають що і яким чином може робити людина для реалізації своїх потреб, цілей, інтересів і встановлюють межі і форми самореалізації людини в певний історичний час. Таким чином, соціокультурний простір – це специфічна смислова цілісність, яка створює умови для результативної активності людини. Він забезпечує і обмежує конкретно-історичні можливості вибору форм самореалізації людини в суспільній життєдіяльності.

Застосування соціокультурного підходу передбачає дотримання певних принципів, які були сформульовані М. І. Лапіним [8, с. 32]. Це принцип активної людини (*homo, activus*), яка здійснює соціальні дії та вступає у соціальну взаємодію. Він акцентує увагу на багатомірності людини як біосоціокультурної істоти. Принцип взаємопроникнення культури та соціальності за умови їх фундаментальної нетотожності стверджує наявність цих двох вимірів у будь-якій людській спільності. Принцип антропосоціетальної відповідності або сумісності особистісно-поведінкової характеристики людини та соціетальних характеристик цього суспільства. Принцип соціокультурного балансу або рівноваги між культурними та соціальними компонентами як умова стійкості суспільства. Принцип симетрії та взаємооберненості соціетальних процесів: одні процеси забезпечують відтворення відповідних структур, інші – їх зміну. Принцип незворотності еволюції соціокультурної системи як цілого пояснює природу її динамізму. У нашому дослідженні ми також будемо дотримуватися цих принципів.

Правомірність використання соціокультурного підходу ми пояснюємо ще й тим, що він розглядає людину як джерело активності, змістовність (базові смисли, цінності, способи формування мети та її досягнення тощо) якої зумовлюється досвідом її соціальної взаємодії з іншими людьми, її приналежністю до певної спільноти, з притаманними їй (спільноті) культурними особливостями та системою соціальних зв’язків і відносин, а також місцем, яке вона (людина) займає

в ній. Тобто поняття “соціокультурного простору” репрезентується ще й людьми, які усучільнюють цей простір, і є носіями та виконавцями різних стратегій, трансляторами різноманітних практик суспільної життєдіяльності. Соціокультурний простір – це царина, в якій постійно перебуває людина, царина, в межах якої людина здійснює своє буття, царина, в межах якої людина може порозумітися з іншими людьми, царина, яка визначає межі активності й можливостей людини. Культурна компонента соціокультурного простору презентована світоглядними настановами, знаннями, нормами, цінностями, цілями, взірцями дії й поведінки, а також способами, формами та правилами самоорганізації та взаємодії людей, які утворюють певну спільність. Соціальна компонента – це сукупність взаємин людей (економічних, соціальних, політичних, правових тощо), які реалізуються ними у взаємозв’язках і взаємодії в межах відповідної спільності.

Однією з визначальних характеристик соціокультурного простору є динамізм. У межах соціокультурного простору його інтенсивність відчувається не лише через видозміну соціальної й культурної компоненти, а й через спроби імплементації інновацій у його царині. Представники соціогуманітарної думки дійшли висновку, що зміна соціокультурного простору супроводжується появою нових смислів, які віддзеркалюють багатоманітну ситуативність людського життя та змістовність людської життєдіяльності з узалеженими від них соціальними конструктами та явищами. Останні самі по собі стають безпосереднім результатом інтерсуб’єктивних та інтергрупових соціокультурних дій, вони спрямовують та врегульовують співвідповідні з ними (соціальними конструктами та явищами) реакції, вчинки, соціально значущу поведінку загалом. Характерні риси, притаманні певному соціокультурному простору, інтегруються разом із співвідносними ситуативними контекстами і типовими реакціями на відносно устійнені ситуації. Соціальне піклування (як соціальне явище) у цьому випадку не є винятком. Аналіз динаміки соціокультурного простору дає нам можливість краще зрозуміти його мультиплікаційність та багатовекторність. Відтак, соціальне піклування є продуктом певного соціокультурного простору, тієї смислової мережі, яка формується повсякденним досвідом життєдіяльності людини. Воно є таким, яким воно є саме на рівні структур повсякденності в межах певного соціокультурного простору разом зі спектром його тематизації, з доступним для тієї чи іншої людини або ж групи людей діапазном ресурсів та можливостей, які визначатимуть трактування-оцінювання тих чи інших соціальних проблем. Оскільки самі соціальні проблеми соціокультурного доквілля існують

в актуальному соціокультурному просторі лише як певні конфігурації попередньої практики соціальної взаємодії, тобто як певна сукупність функціональних структур та форм життя, уже попередньо наділених смислами (неоднаковими для різних індивідів та соціокультурних груп), а отже, не просто як соціальна проблема, а її специфічне "переживання". Соціальна проблема для соціального піклування постає не просто як абстрактна конструкція соціальної взаємодії, а як фрагмент конструйованого світообразу з усіма його аспектами (аксіологічними, соціонормативними тощо) у складній і реалістичності соціального життя. Таким чином, соціокультурний простір є як динамічною багатомірною системою, укоріненою у практику структур повсякденності суспільної життєдіяльності, за допомогою якої розкриваються найбільш важливі характеристики того чи іншого явища, його змістовного наповнення, розвитку та відтворення. Поява нових явищ у межах цієї системи є продуктом культури та суспільної взаємодії у цьому просторі.

Трансформаційні процеси в Україні кінця 90-х років ХХ ст. спонукали до дії різних соціальних акторів: індивідів, малі групи, економічні й політичні організації, соціальні страти, територіальні громади тощо, яка була викликана бажанням змінити традиційний соціальний порядок, який на той час не задовольняв їх партикулярні потреби й інтереси на усіх рівнях організації суспільної життєдіяльності. Для цього процесу були характерні переоцінка усталених світоглядних орієнтирів, цінностей, зразків поведінки, а також способів суспільної взаємодії. Звичний колективістський тип соціальності (родинний на чолі з відповідальним і суворим батьком), якому не відомий досвід індивідуальної приватної власності, та притаманне негативне ставлення до торгівлі, як одного з визначальних економічних факторів життя, пронизували світоглядні орієнтири людей пострадянського українського суспільства і утворювали основу соціокультурного простору, в надрах якого людська індивідність розчинялася і втрачалася, віддаючи пріоритет колективу, вже не задовольняв. Внаслідок чого соціокультурний простір стає дестабілізованим і розбалансованим. За таких обставин стара модель соціального піклування (патерналістська) не здатна вирішувати соціальні проблеми, породжені трансформацією, механізми її дії починають пробуксовувати, а з часом гальмуватися і нівелюватися. Становлення раннеліберального суспільства в Україні супроводжується появою принципово нових (наприклад, безробіття) і актуалізацією деяких старих (наприклад, діти вулиці) тем для соціального піклування. Ретритизм, споживацтво, звичка до батьківської опіки держави, які були визначальними характеристиками соціокультурного простору пострадянських країн цього часу не

сприяли розвитку громадських ініціатив у вирішенні цих проблем. Більшість акторів суспільної життєдіяльності цього часу були неспроможні не тільки до продукування інновацій, а й до їх сприйняття. Інерція попереднього досвіду суспільної взаємодії утримувала багатьох людей у полоні звичних ідеологічних стратегій недовіри і конфронтації. Окрім того, відсутність звички гідного ставлення до людини, яка опинилася в скрутних життєвих обставинах (незважаючи на причини: чи то вроджені фізичні вади, чи наслідки економічної кризи, чи нерегульована правова система тощо), формували суспільну стигму і відсутність бажання самореабілітації й самостійного рішення проблем. Втрата звичних орієнтирів соціокультурного простору як на рівні соціальної організації, так і на рівні культурних цінностей породжує хаос і невизначеність, які спочатку супроводжуються або відкритим протестом, або сліпим запозиченням досвіду механізмів соціального піклування інших країн, який не давав очікуваних результатів.

Необхідність рішення соціальних проблем, породжених суспільною життєдіяльністю у повсякденному житті породжує нові, або реставрує давно забуті типи соціальної взаємодії, які приводять до формування групової солідарності, зацікавлених груп (наприклад, у сфері соціального піклування, об'єднання батьків-одиноків, об'єднання матерів, діти яких загинули в гарячих точках тощо), розвитку громадської ініціативи. Відбувається інверсія владно-управлінських процесів: управління згори поступається місцем хаотичній самоорганізації знизу. Формується легітимована культурою нова шкала цінностей, статусів, ролей, мережі взаємної довіри людей один до одного, індивідних і колективних лояльностей. Адаптація, легітимація нових цінностей і норм, саморегулювання і самоорганізація, творення нових традицій і формування нових світоглядних орієнтирів стають основними параметрами розвитку соціокультурного простору українського суспільства початку XXI ст. Розвиток сучасного українського суспільства спрямовується як у напрямі ренесансу національної культури, так і у напрямі входження до європейської спільноти. Орієнтація на демократичні моделі суспільного устрою приводить водночас і до запозичення надбань (стандартів у правовій сфері, правил гри на ринковому полі тощо), так і проблем (орієнтація на індивідуалізм, з його радикальними формами прояву – відособленості, відчуженості, суттєва диференціація певної культури на несхожі субкультури ускладнює взаєморозуміння представників різних соціальних груп тощо). Особливої забарвленості цьому процесу надає культурна компонента соціокультурного простору, пов'язана з геополітичним по-

ложенням нашої країни (на межі двох культур: ліберальної та традиційної) і різноманітністю культурно-етнічного складу населення, що приводить до значної соціокультурної диференціації акторів українського суспільства. Одні прагнуть зберегти традиційні (переважно для радянського суспільства) цінності та норми, інші – відродити свою українську ментальність, яка повинна об’єднати українську культуру, треті – намагаються інкорпорувати найкращі зразки світового досвіду, при цьому ніхто з них не бажає відокремлювати себе від власної етнокультурної спільності.

Аналіз соціального піклування в контексті динаміки соціокультурного простору акцентує увагу на його сутнісних аспектах. А саме:

- у практичній площині соціальне піклування повинне враховувати активність людини як діючої істоти, яка перебуває у постійній взаємодії з іншими суб’єктами;

- соціальне піклування є результатом функціонально необхідних для людей дій, породжених суспільною взаємодією у певному соціокультурному просторі;

- соціальне піклування повинно забезпечувати баланс між культурними і соціальними компонентами суспільної життєдіяльності;

- моделі, технології, організаційні структури соціального піклування повинні бути спрямовані на задоволення потреб, цінностей та інтересів індивідів і, відповідно, визначатися соціокультурним простором їх безпосередньої життєдіяльності.

Ці аспекти соціального піклування визначають його сутнісний зміст і є відносно стійкими, але вони можуть бути зміненими, поперше, через зміну соціальної компоненти соціокультурного простору, по-друге, зміною ступеня соціальної значущості елементів життєдіяльності людини.

Соціальне піклування як явище соціальної взаємодії – складне багатовекторне утворення. Йому притаманні деякі характеристики, які, з одного боку, визначають його стійкість – відновлення соціальної справедливості, а з іншого – сприяють виникненню у ньому внутрішніх суперечностей. Воно включає у себе і раціональне усвідомлення власної необхідності, ґрунтуючись на загальних теоріях соціальних прав, і глибокий гуманізм, і одночасно жорсткий прагматизм суспільства, чітку структурованість, системність на рівні держави, що знаходить своє відтворення в соціальній політиці, і розвиток самодіяльності суспільства, здатність до солідарності та повагу до індивідуальності, сукупність аксіологічних понять та моральність. До найважливіших особливостей соціального піклування, які визначаються

соціокультурним простором, слід віднести: 1) тематизацію напрямів діяльності соціального піклування; 2) визначення інструментарію соціального піклування; 3) ресурсних можливостей (освіта, медицина, доступ до засобів інформації тощо) соціального піклування; 4) визнання соціального піклування на рівні соціальних інституцій.

Література:

1. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта (Социкультурная динамика России) / А. С. Ахиезер – Т. 1. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. – 806 с.
2. Ахиезер А. С. Архаизация в российском обществе как методологическая проблема / А. С. Ахиезер // Общественные науки и современность. – 2001. – № 2. – С. 89-100.
3. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайдено / М. Вебер – М. : Прогресс, 1990. – 808 с. – (Социологич. мысль Запада).
4. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек – СПб. : Юридический центр-пресс, 2004. – 752 с.
5. Кирдина С. Г. Социокультурный и институциональный подходы как основа позитивной социологии в России / С. Г. Кирдина // Социс. – 2002. – № 12. – С. 23-32.
6. Лапин Н. И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры / Н. И. Лапин // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 3-12.
7. Лапин Н. И. Пути России: Социокультурные трансформации / Н. И. Лапин – М. : ИФ РАН, 2000. – 194 с.
8. Селиванова Н. Л. Современные представления о воспитательном пространстве / Н. Л. Селиванова // Педагогика. – 2000. – № 6. – С. 35-39.
9. Соціологія: [навч. посіб.] / за ред. С. О. Макеєва. – К. : Знання, 2003. – 455 с.
10. Степин В. С. Генезис социогуманитарных наук / В. С. Степин // Вопросы философии. – 2004. – № 3. – С. 41-43.
11. Тоффлер А. Футурошок / А. Тоффлер – СПб. : Лань, 1997. – 464 с.
12. Шанин Т. Социальная работа как культурный феномен современности / Т. Шанин // Куда идет Россия? Трансформация социальной сферы и социальная политика / под ред. Т. И. Заславской. – М. : Дело, 1998. – С. 303-321.

Рецензент: доктор філософських наук, професор кафедри філософії філософського факультету Національного університету ім. Т. Г. Шевченка **Т. І. Яцук**